

'Global players': Griekse atleten, artiesten en de 'oikoumene' in de Romeinse keizertijd

Onno van Nijf

De Romeinse *triumvir* Marcus Antonius bezocht voor zover we weten tweemaal de oude stad Ephesus. Eenmaal kort na de slag bij Filippi (41 v. Chr.) en eenmaal kort voor de slag bij Actium (31 v. Chr.), die voor hem het einde zou betekenen van zijn aspiraties.¹ Het zullen drukke tijden voor hem geweest zijn, maar toch vond hij gelegenheid om zich bezig te houden met het behartigen van de belangen van een 'oikoumenisch' of wereldwijd verband van Griekse atleten. In een brief aan de *koinon* (de provincievergadering) van Asia bevestigde hij hun privileges. Zij haastten zich om deze privileges weer op een grote bronzen plaat te graveren.

Marcus Antonius *imperator*, een van de triumviri belast met het herstel van de republiek, groet het Verband van de Grieken in Asia. Onlangs ben ik in Ephesus benaderd door Marcus Antonius Artemidorus, mijn vriend en trainer, samen met Charopinus de Ephesiër, de eponieme priester van de synode van de oikoumenische kransdragende winnaars van sacrale wedstrijden, met het verzoek [de privileges] die de synode hiervoor had ongewijzigd te bestendigen, en om in te stemmen met de andere eerbewijzen en gunsten die ze van mij vroegen, zoals vrijstelling van legerdienst en van alle liturgieën, vrijstelling van inkwartiering, onschendbaarheid voor de duur van een festival, en het recht purper te dragen, en om hierover direct aan u te schrijven. Ter wille van mijn vriend Artemidorus, en van hun eponieme priester stem ik er in toe om de synode te eren voor hun groei. En nu heeft Artemidorus mij nogmaals benaderd met het verzoek dat ze een bronzen plaat mogen opstellen, om daarin de hierboven vermelde gunsten te graveren. En omdat ik Artemidorus, die mij hierover benaderd heeft, liever in geen enkel opzicht te kort

---

¹ Dit artikel is gebaseerd op een langer Engelstalig artikel: O.M. van Nijf, 'Global Players: athletes and performers in the Hellenistic and Roman world' in: I. Nielsen ed. *Between Cult and Society. The cosmopolitan centres of the ancient Mediterranean as setting for activities of religious associations and religious communities* (Hamburg, ter perse). Voor een uitgebreid notenapparaat verwijs ik graag naar de Engelstalige versie. Voor de afkortingen van de epigrafische publicaties verwijs ik naar de overzichten in *Supplementum Epigraphicum Graecum*.

Leidschrift, jaargang 21, nummer 3, december 2006

wil doen, stem ik ook toe in de oprichting van de bronzen plaat, zoals hij me vroeg. En hierbij schrijf ik u hierover.²

De bronzen inscriptie, die vermoedelijk in Ephesus heeft gestaan, is verdwenen, maar de tekst van deze brief is elders in tweevoud overgeleverd. Eenmaal, fragmentarisch, op een monumentale inscriptie die is gevonden in de Carische stad Tralles (het tegenwoordige Aydin in Turkije) en eenmaal op de achterkant van een tweede eeuwse papyrus, die zich nu in Londen bevindt. Het is duidelijk dat de activiteiten en privileges van dit atletenverband van belang werden geacht voor uiteenlopende groepen, organisaties en individuen in verschillende plaatsen in het Romeinse Rijk. Een vraag die daarbij gelijk opkomt, is waarom Marcus Antonius zich in deze cruciale periode van zijn politieke loopbaan bezig hield met een dergelijk ogenschijnlijk triviaal onderwerp? Was dit een voorbeeld van een van de vele ‘irrelevante’ beslissingen die een Romeins imperator nu eenmaal moest nemen, of had hij misschien een speciaal belang bij deze organisatie?

In dit artikel wil ik kort ingaan op de betekenis van dit soort verbanden in de hellenistische en Romeinse periode. Ik wil daarbij speciaal de aandacht richten op de internationale – globale – aspecten, en op hun rol in het samenbrengen van de Griekse cultuur in een Romeinse context, maar voordat ik daar mee kan beginnen wil ik kort de opkomst van dit soort verbanden beschrijven.

Aan het begin van de derde eeuw voor onze jaartelling zien we in verschillende delen van de Griekse wereld – die zich op dat moment na de veroveringen van Alexander uitstrekten over een veel groter gebied dan het Griekse vasteland – de opkomst van een aantal internationaal georiënteerde verenigingen van rondreizende artiesten, acteurs en andere performers die optraden in de vele Dionysische festivals. Er was een zekere regionale opdeling: er waren verenigingen met banden in Athene, en met de Panhelleense heiligdommen in Isthmia en Nemea. Eén vereniging concentreerde zich op Egypte en andere gebieden onder de macht van de Ptolemaeën. Een andere groep opereerde aan de westkust van Klein-Azië en onderhield nauwe banden met de koningen van Pergamum. Een laatste vereniging was actief in het Grieks sprekende Zuid-Italië en Sicilië. Deze verenigingen vormden een belangrijke schakel tussen de artiesten en de organisatoren van festivals. Ze behartigden de belangen van de artiesten, en

---

² De beste editie van tekst en kort commentaar in: .K. Sherck, *Roman documents from the Greek East: senatus consulta and epistulae to the age of Augustus* (Baltimore 1969) nr. 57.

ze konden opereren als een soort impresario's. Maar als cultvereniging voor de god Dionysus voorzagen ze ook in de sociale en religieuze behoeftes van hun leden.³ Vanaf de late Republiek lijken deze verbanden te zijn opgegaan in een oikoumenisch of wereld-verband dat bescherming genoot van de Romeinse keizers, en dat zich uiteindelijk in Rome vestigde.

De geschiedenis van de atletenverbanden is pas te volgen vanaf de late Republiek – de brief van Marcus Antonius is één van de eerste attestaties van deze groep. Ze profileerden zich direct als een wereldwijd verband, dat onder de bescherming stond van de keizer, en ook in Rome een hoofdkwartier vond. Hun activiteiten en die van de artiesten waren zeer nauw verwant, en het is dan ook begrijpelijk dat ze vaak samen optraden en in de late oudheid zelfs samengevoegd werden.⁴

Antieke globalisering

Hoewel deze groepen duidelijk een plaats hadden in het leven van de individuele poleis, waar ze optraden en waar hun leden domicilie hielden, lag hun betekenis boven het niveau van de individuele polis. Dit soort verbanden kon alleen maar gedijen in een wereld waar de individuele klassieke polis niet langer het ultieme referentiepunt vormde. Ze waren een verschijnsel van een nieuwe wereld waar de Griekse cultuur zich verbreid had over een enorm gebied, dat onderworpen zou raken aan de Romeinse macht. Deze ontwikkeling, die in gang was gezet door de veroveringen van Philippus en Alexander, en die zou culmineren in het Romeinse wereldrijk, kunnen we zien als een voorbeeld van 'antieke globalisering'. Ik gebruik deze term in navolging van de moderne historicus Chris Bayly die in een magistrale studie over de opkomst van de moderne wereld laat zien dat globale verbondenheid en multiculturalisme een veel langere geschiedenis hebben dan wel wordt aangenomen. Bayly betoogt dat globalisering niet

---

³ De geschiedenis van deze verenigingen is uitstekend behandeld in twee recente proefschriften: S. Aneziri, *Die Vereine de dionysischen Techniten im Kontext der hellenistischen Gesellschaft. Untersuchungen zur Geschichte, Organisation und Wirkung der hellenistischen Technitenvereine* (Stuttgart 2003) en B. le Guen, *Les associations de technites dionysiaques à l'époque hellénistique* i, ii (Nancy 2001).

⁴ Een goed overzicht van atletische en artistieke synodes in de keizertijd biedt F. Millar, *The emperor in the Roman world* (Londen 1977) 456-463. Voor de atletenverenigingen zie ook H.W. Pleket, 'Some aspects of the history of athletic guilds' in: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 10 (1973) 197-227.

alleen berust op politieke macht en economische integratie, maar ook op culturele factoren zoals de convergentie van fysiek gedrag, voedingspatronen, en kledingswijzen en gemeenschappelijke religieuze en culturele activiteiten en ideeën.

Bayly richt zijn analyse vooral op de verschillende culturen rond de Indische Oceaan vóór en ten tijde van het Europese handelskolonialisme.⁵ Ik denk echter dat deze benadering ook vruchtbaar kan zijn in het geval van de hellenistische en Romeinse wereld. In de hellenistische en Romeinse periode zien we de opkomst van een nieuwe wereldorde, waarin stad en individu een integraal onderdeel worden van de gehele wereld – men is niet alleen meer *polites* (stadsburger), maar ook *kosmopolites* (wereldburger). Deze ontwikkeling kwam in de eerste plaats natuurlijk voort uit militaire veroveringen en territoriale expansie – en dat is een verschil met de ‘archaïsche globalisering’ die Bayly bestudeert. Toch waren deze politiek-militaire dimensies nooit genoeg om het Griekse ‘gemenebest’ bijeen te houden. Een blik op de Griekse wereld tussen Alexander en Justinianus leert dat er ondanks alle politieke en sociale verschillen sprake was van een hoge mate van uniformiteit.⁶

Geen postklassieke Griekse stad was compleet zonder theater, gymnasium en stadion en het zijn juist deze locaties die hun culturele betekenis ontleen aan de activiteiten van rondreizende atleten en artiesten die daar optraden.⁷ Kortom de ‘antieke globalisering’ van de hellenistische en Romeinse periode liep uit op een systeem waar *paideia* – Griekse cultuur – de functie van pasmunt had. Deze rol is het meest dramatisch zichtbaar in de spectaculaire groei van de religieus-culturele festivalcultuur die een zwaar accent legde op precies die lichamelijke en culturele activiteiten waarin deze verbanden waren gespecialiseerd.⁸

Deze situatie leverde dus nieuwe kansen op: vóór het eind van de klassieke periode was reizen zeker mogelijk, maar het was waarschijnlijk

---

⁵ C.A. Bayly, *The Birth of the Modern World. Global Connections and Comparisons* (Oxford 2004). Hij spreekt in dit verband van ‘Archaic globalisation’ maar aangezien de term ‘archaïsch’ voor de oudheid tot verwarring kan leiden houd ik het op ‘antiek’.

⁶ A.H.M. Jones, *The Greek City. From Alexander to Justinian* (Oxford 1940) geeft nog steeds één van de beste introducties op deze wereld.

⁷ Voor een klassieke inventarisatie van de architectonische essentiële ingrediënten van een Griekse polis: Pausanias 10.4.

⁸ O. van Nijf, ‘Athletics and *paideia*: Festivals and physical education in the world of the Second Sophistic’ in: B.E. Borg, *Paideia: the World of the Second Sophistic* (Berlijn en New York 2003) 203-228.

gevaarlijker, en zeker beperkter van omvang. In de hellenistische periode kon de persoonlijke mobiliteit sterk groeien. De relatie tussen de poleis onderling veranderde en was niet meer gericht op continue onderlinge oorlogsvoering. De groei van bondstaten en statenbonden creëerde een zekere internationale rechtsorde tussen de individuele poleis, terwijl hellenistische vorsten en Romeinse keizers steeds vaker de hoogste instanties waren. Zij konden de vrijheid om te reizen garanderen, *asylia* erkennen – wat voor individuele atleten vrijwaring van confiscatie, en voor heiligdommen en Panhelleense feesten onschendbaarheid inhield – en *ateleia* verlenen – vrijstelling van het betalen van indirecte belastingen (tolheffingen) die de mobiliteit van de reizende atleet of artiest anders enorm konden beperken. Het is dan ook niet verrassend dat het juist dit soort zaken waren die hoog op de agenda stonden bij de onderhandelingen tussen heersers en verbanden van artiesten en atleten.⁹ In veel gevallen waren het dan ook juist deze verbanden die een cruciale persoonlijke schakel vormden tussen de polisgemeenschappen van het Griekse vasteland, tot aan de oevers van de Tigris en van de Anatolische kusten tot in de Punjab, maar ook tussen de poleis en de hellenistische vorsten of Romeinse keizers. Deze verbanden profiteerden in mijn ogen niet alleen van deze vorm van globalisering, ze waren ook één van de voornaamste instellingen die de nieuwe culturele eenheid zichtbaar en daarmee mogelijk maakten. De opkomst van deze verbanden moet dan ook gezien worden als een respons op en een factor in een specifieke culturele en politieke transformatie van de Griekse wereld.

Transformatie van de politieke cultuur

In dit verband wil ik betogen dat we de groei van deze verbanden ook moeten plaatsen tegen de achtergronden van een andere grote ontwikkeling, namelijk de transformatie van de politieke cultuur die zich in deze periode steeds meer begint te representeren bij de bevolking. Deze wereldwijde verenigingen behoorden tot de belangrijkste culturele instellingen waarmee hellenistische vorsten en Romeinse keizers zichzelf en hun machtsaanspraken lieten representeren bij de Griekse polisburgers. De

---

⁹ F. Millar, *The emperor in the Roman world* (Londen 1977) 456-463 laat zien dat de contacten tussen keizers en verbanden veelal draaiden rond het verlenen of verlengen van dit soort privileges.

opkomst van deze verbanden is dus niet alleen maar een zaak van professionals die een nieuw culturele markt vakkundig bespelen, maar er zat ook een politieke dimensie aan deze ontwikkeling. Deze verbanden kunnen volgens mij gezien worden als culturele en politieke agenten van koningen en keizers in een proces van de geleidelijke transformatie van de politieke cultuur.

We weten allemaal dat politieke macht niet alleen berust op instellingen als militaire macht, maar ook op het vermogen om te overtuigen, en op perceptie. Voor het vroegmoderne Europa heeft Tim Blanning bijvoorbeeld laten zien dat de cultuur in de zin van de manifestaties van kunst, muziek en literatuur steeds een belangrijke rol heeft gespeeld in het vormen van deze perceptie.¹⁰ Blanning betoogt dat de politieke cultuur in de late middeleeuwen en het ancien régime gericht was op representatie, dat wil zeggen dat we te maken hebben met een politiek systeem waarin cultuur, instellingen en adel de koninklijke macht representeerden aan het volk. In dit proces speelden de kunsten ook een belangrijke rol, of zoals Peter Burke schreef over de Zonnekoning: 'Ritual, art and architecture may all be seen as the instruments of self assertion, as the continuation of war and diplomacy by other means'.¹¹ Cultuur is daarmee een factor in politieke identiteit, en politieke machten zetten culturele middelen in voor politieke communicatie en vormen van politieke controle.

Ik denk dat dit inzicht ook nuttig kan zijn voor ons onderwerp. De hellenistische en Romeinse periode kende een structurele transformatie waarbij de politieke cultuur van de polis geleidelijk aan werd vervangen door een systeem dat was gericht op de representatie van koningen en keizers, een systeem dat in dit verband opvallende overeenkomsten vertoont met de absolutistische regimes die Blanning heeft bestudeerd. Hij heeft zijn aandacht vooral gericht op muziek en schilderkunst als vormen van representatieve cultuur, maar voor de hellenistische en Romeinse periode kunnen we in dit verband denken aan drama en sport.¹²

Vanaf het begin van de hellenistische periode was er een nauwe band tussen heersers enerzijds, en feesten en spelen, en atleten en artiesten

---

¹⁰ T.C.W. Blanning, *The culture of power and the power of culture: old regime Europe, 1660-1789* (Oxford 2002).

¹¹ Peter Burke, *The fabrication of Louis XIV* (New Haven 1992) 65.

¹² O. van Nijff, 'Athletics, festivals and Greek identity in the Roman East' in: *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 45 (1999) 175-200.

anderzijds. Alexander de Grote organiseerde al sportwedstrijden tijdens zijn opmars, en hij omringde zich met zoveel Dionysische *technitai*, d.w.z. artiesten, volgens Athenaeus verwierven deze de bijnaam *Alexandrokolakes* ('Alexander-groupies'), in plaats van hun gewone, maar al even onvriendelijke bijnaam *Dionysokolakes*.¹³ De verbanden van artiesten die opkwamen in de derde eeuw onderhielden nauwe banden met de verschillende hellenistische dynastieën. Deze band kwam bijvoorbeeld regelmatig tot uitdrukking in het feit dat dynastische namen opgenomen werden in de titels van de verbanden.¹⁴ Dit gebruik bleef doorgaan in de Romeinse periode, toen keizers zonder moeite de rol van de hellenistische vorsten overnamen. Verbanden van artiesten tooiden zich nu met de naam Hadrianisch, Trajanisch, of Severisch om er maar een paar te noemen. Eén van de laatste bekende titels is gelijk ook één van de langste: 'Het heilige musische rondreizende Aureliaanse grote verband van de artiesten van Dionysos, kransdragende winnaars in sacrale wedstrijden en mededingers'.¹⁵

Hellenistische vorsten hielden Dionysos in hoge ere – de Ptolemaeën claimden zelfs dat ze van hem afstamden – en de titel *Neos Dionysos* (Nieuwe Dionysos), werd regelmatig als epitheton gebruikt, dus het lag voor de hand dat de *technitai* van Dionysos gebruikt werden als een soort koninklijke agenten. Hun functie wordt aardig opgesomd door Eric Csapo, die stelt dat de hellenistische vorsten de Dionysische verenigingen exploiteerden als 'an essential mass-media link to their subjects. [...] something like the political theatre, mass-media management, and image-conjuring we readily associate with post-modern politics'.¹⁶

Atletenverenigingen kwamen zoals we zagen pas later op, maar vanaf het eerste begin hadden ze hun plaats binnen de Romeinse politieke cultuur. Sportwedstrijden waren een kernonderdeel van de Spelen die georganiseerd werden ter ere van de Romeinse macht en later in het kader van de keizercultus. De enorme groei van Griekse Spelen onder Romeins bestuur was nauw verbonden met de behoefte – of de noodzaak – om Rome, de Romeinen en de keizer te representeren aan de Griekse provinciebewoners.

---

¹³ E.F. Bloedow, 'The significance of the Greek athletes and artists at Memphis in Alexander's strategy after the battle of Issus' *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* N.S. 59 (1998) 129-142.

¹⁴ *OGIS* 51 = *SB* 5, 885 is een vroeg voorbeeld uit Egypte.

¹⁵ Millar, *The emperor in the Roman world*, geeft een aantal voorbeelden.

¹⁶ E. Csapo, 'review of [Brigitte Le Guen, 2001] 07.16:2002' in: *Bryn Mawr Classical Review*. (2002) (geciteerd naar de elektronische versie).

Augustus had de overwinning bij Actium het ‘herstel van de republiek’ al ingeluid met de stichting van Panhelleense Spelen bij Nikopolis, en deze nauw band tussen de keizerlijke macht en de wereld van de sport bleef intact. Nieuwe feesten werden ingericht als *dorea* (geschenk) van de keizer, oude feesten werden te zijner ere vergroot. In Griekse gebieden waar geen of weinig traditionele sportwedstrijden waren, zoals in Sparta of op Kreta, zien we juist in de Romeinse periode nieuwe Spelen gesticht worden door de Romeinen. Blijkbaar hadden ze een standaardidee over wat Grieks was waaraan alle Griekse gemeenschappen hadden te voldoen. Athene, dat al een rijke atletische traditie kende, werd door Hadrianus omgevormd tot de atletische hoofdstad van het Rijk door een reorganisatie en uitbreiding van de feestkalender. Niet alle keizers gingen zo ver als Hadrianus, die volgens Aelius Aristides het hele rijk omvormde tot een grote festivalprocessie, maar van alle Romeinse keizers werd verwacht dat ze in de Griekse provincies Spelen goedkeurden en festivals reguleerden.¹⁷ De Griekse Spelen onder Romeins bestuur maakten deel uit van een netwerk dat gericht was op de representatie van de keizerlijke macht.¹⁸

Hierbij waren de atletenverbanden natuurlijk de voor de hand liggende agenten van de keizerlijke agonistische politiek. Zij gingen de onderhandelingen aan met de organisatoren van de lokale spelen, en met de keizers. Zij sloten de contracten voor de deelnemende atleten, en zij werden erop aangesproken door de keizer als er niet voldoende atleten kwamen opdagen bij door de keizers gesteunde spelen, zoals we kunnen lezen in een aantal keizerlijke brieven waarin de atletenverbanden verweten wordt dat ze verstek hebben laten gaan bij de – door de keizers gesponsorde – Panhellenia in Athene.¹⁹ Verder benoemden keizers ook *xyistarchen* die moesten toezien op de activiteiten van atletenverbanden in de Griekse steden of bij de verschillende festivals. Het ging dan meestal om prominente (ex-)atleten die weliswaar betaald werden, maar voor wie deze benoeming ook een eer was. Op deze manier werd een directe en persoonlijke band gecreëerd tussen de keizers, de atletenverbanden en de individuele atleten.²⁰

---

¹⁷ Aelius Aristides *Lofrede op Rome* 225.

¹⁸ Ik heb in een aantal artikelen de rol van Griekse festivals onder Romeins bestuur besproken; zie bijv. Van Nijf, ‘Athletics, festivals and Greek identity’.

¹⁹ J.H. Oliver, *Marcus Aurelius. Aspects of civic and cultural policy in the East* (Hesperia Supplement 13, Princeton 1970) 107-108.

²⁰ Voor voorbeelden, zie: C.A. Forbes, ‘Ancient athletic guilds’ in: *Classical Philology* 50 (1955) 238-252, aldaar 247-249.

De intensieve correspondentie die hieruit kon voortvloeien wordt goed geïllustreerd in een papyrus uit Hermoupolis, die de documentatie bevat rond het lidmaatschap van zo'n vereniging van ene Herminos. Dit dossier bevat o.a. twee brieven van Claudius, waarvan de eerste de atleten dankt voor hun felicitatie met zijn overwinning op de Britten. De tweede brief laat zien dat het atletenverband als een soort keizerlijk ambassadeur had gefungeerd bij Caius Iulius Antiochus van Commagene en Iulius Polemon van Pontus, hellenistische cliëntkoningen van Rome, die spelen ter ere van de keizer hadden georganiseerd.²¹

Oikoumenikos

In dit verband is het ook nuttig om stil te staan bij de uitdrukking *oikoumenikos* die vanaf het begin zo'n belangrijk ingrediënt is van de zelfrepresentatie van deze verbanden. Moderne auteurs hebben deze uitdrukking, die meestal vertaald wordt als 'wereldwijd', natuurlijk onderzocht. Sommige auteurs houden vol dat de uitdrukking simpelweg werd gebruikt om aan te geven dat de verbanden hun activiteiten uitoefenden door rond te reizen in de gehele wereld, anderen menen juist dat de uitdrukking aangeeft dat de leden afkomstig waren uit de hele bewoonde wereld. Voor beide opvattingen valt eigenlijk wel iets te zeggen.²² Wat in dit verband nog niet is opgemerkt, naar ik meen, is het feit dat oikoumenikos ook een sleutelbegrip was in de contemporaine keizerlijke ideologie.²³ *Oikoumene* was vanaf de klassieke periode een kernbegrip in het historisch en geografisch debat. De term werd gebruikt om het geheel van de 'bewoonde wereld' aan te geven, maar daarmee werd feitelijk de door Grieken bewoonde wereld bedoeld. De term legt verder de nadruk op de onderlinge verbondenheid van de bewoonde wereld, vooral natuurlijk als na de veroveringen van Alexander en later de Romeinen deze verbondenheid ook politiek gestalte krijgt. In de laatste eeuwen voor Christus zien we dan ook dat de term oikoumene nauw gelieerd wordt aan Rome's aanspraken op de wereldheerschappij. Dit idee werd wellicht voor het eerst geformuleerd

---

²¹ Frisch, P. (1986). *Zehn agonistische Papyri*. Opladen, nr. 6. (= *P.Agon*)

²² Voor een samenvatting van de discussie zie: H.W. Pleket, 'Some aspects of the history of athletic guilds' in: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 10 (1973) 197-227.

²³ C. Nicolet, *L'inventaire du monde. Géographie et politique aux origines de l'Empire romain* (Parijs 1988), R. Hingley, *Globalizing Roman culture. City, diversity and empire* (Londen 2005) 2.

door Polybius, maar in de eerste eeuw komt het begrip ook op als onderdeel van de politieke ideologie van Romeinse magnaten als Pompejus en Caesar.²⁴ Voor de laatste werd een standbeeld opgericht dat hem afbeeldde met de ‘oikoumene’ aan zijn voeten. Keizer Augustus liet in de curia een vergelijkbaar beeld van hemzelf oprichten, en we zien het ook terug in zijn muntslag. [zie afbeelding]. Vanaf dat moment blijft oikoumene een sleutelbegrip in de keizerlijke ideologie.

Het is dan ook geen verrassing dat de uitdrukking oikoumene waarmee de verbanden van atleten en artiesten zich tooiden ook juist in die periode opkwam in de Griekse epigrafie.²⁵ Als we kijken hoe de uitdrukking gebruikt wordt, is het opvallend dat het vrijwel altijd gaat om een verwijzing naar de Romeinse heerschappij, dus naar de politieke sfeer. Ten eerste: het grootste aantal attestaties betreft de keizerlijke titulatuur: Romeinse keizers worden steeds vaker gerepresenteerd als de ‘redders’, beschermer’, ‘weldoeners’, ‘heersers’ of zelfs de ‘stichters’ van de oikoumene.

Afb. 1: Keizer Augustus afgebeeld op een munt, met de ‘oikoumene’ aan zijn voeten.

De tweede belangrijke groep attestaties betreft echter de wereld van Spelen en festivals: heel wat Spelen blijken zich te tooien met deze titel. Maar hier blijkt al gauw een overlap met de politieke sfeer. Bij de meeste

---

²⁴ Polybius 1.1.1. Zie: Nicolet, *L'inventaire du monde*, hoofdstuk 2.

²⁵ In de late oudheid wordt de term natuurlijk ook gebruikt voor de globale aanspraken van het christelijke keizerrijk en de Kerk. Deze betekenislage laat ik hier onbesproken.

oikoumenische spelen gaat het om festivals die een rol hebben in de representatie van de Romeinse macht en de keizercultus. Oikoumenische spelen werden bijvoorbeeld nog al eens gepresenteerd als een *dorea*, een geschenk van de keizer aan zijn Griekse onderdanen. Het valt natuurlijk niet na te gaan of het hier ging om van boven opgelegde terminologie of om een initiatief van de steden. Het ligt echter voor de hand om aan te nemen dat het gaat om een gemeenschappelijk politiek/symbolisch vocabulaire waar keizers en 'onderdanen' uit konden putten.

De derde groep attestaties betreft dan de verbanden van atleten en artiesten, die zichzelf (ongetwijfeld met de steun van de keizer) expliciet neerzetten in dezelfde politieke en symbolische context. Oikoumenische verbanden van atleten waren dus verbanden waarop de speciale zegen van de keizer leek te rusten.

Tot slot: in een paar gevallen lijkt het gebruik van het woord oikoumenikos wat lastiger te classificeren. Het gaat echter om een handjevol gevallen, waarvan de meeste wel een band lijken te hebben met keizerlijke representatie of de wereld van festivals. Zo hebben we een ere-inscriptie uit Kyzikos voor koningin Antonia Tryphaina die geëerd wordt door een verband van handelaars uit de gehele oikoumene.²⁶ Deze ering vond echter plaats ten tijde van een festival dat zij had georganiseerd ter ere van keizer Caligula, met wie Tryphaina overigens zelf verwant was. We zitten dus nog midden in de politieke sfeer van de Romeinse keizerrepresentatie.²⁷ Alleen in het geval van een inscriptie uit Ephesus voor een sofist die werd geëerd door zijn leerlingen uit de gehele oikoumene, wordt het lastig om een dergelijk verband aan te tonen.²⁸

We kunnen dus wel stellen dat de verenigingen van atleten en artiesten door het gebruik van de term 'oikoumenisch' heel nadrukkelijk een politiek getinte boodschap uitdroegen. Zij presenteerden zichzelf als een soort culturele agenten van de keizers en van de keizerlijke politiek cultuur.

---

²⁶ IGR 4, 144.

²⁷ De handelaars hebben, vermoed ik, met deze titel willen aansluiten bij het karakter van het festival. Een vergelijkbaar geval zien we in Milete, waar een vereniging van linnenwevers zich als oikoumenisch presenteert. Ik vermoed dat zij de titel gebruiken uit respect voor hun beschermheer Thelymitres, zelf *periodonikes*, en lid van de Miletische elite, die in die stad Spelen organiseerde. Zie: W. Günther, 'Ehrungen für einen Milesischen Periodoniken' in: H. Kalcyk, B. Gulath en A. Graeber, *Studien zur alten Geschichte S. Lauffer zum 70. Geburtstag dargebracht* (Rome 1986) 316 ff.

²⁸ *IEphesos*, 825.

Hun al eerder genoemd optreden als ‘ambassadeurs’ van Claudius bewijst dat de keizer zelf hen graag in deze rol bevestigde.²⁹

De brief van Marcus Antonius blijkt dus goed te duiden. Zijn optreden past binnen een lange lijn van hellenistische en Romeinse machthebbers die een actieve interesse aan de dag legden voor dit soort verbanden. Atleten en artiesten blijken een belangrijke rol gespeeld te hebben in de politieke en culturele eenwording van de antieke wereld. Door hun reizen en professionele activiteiten speelden ze een niet geringe rol in de antieke globalisering die het gevolg was van de veroveringen door Alexander en culmineerde in het Romeinse wereldrijk. Hun rol daarbij was verre van politiek neutraal. Vanaf het eerste begin zochten ze (en vonden ze) protectie bij hellenistische heersers, voor wie ze fungeerden als een soort culturele ambassadeurs. Deze politieke rol werd verder uitgebouwd in de Romeinse keizertijd, toen oikoumenische verbanden van atleten en artiesten een onderdeel werden van de representatie van Romeinse aanspraken op de wereldheerschappij. Dan kunnen ze met recht gezien worden als ‘global players.’

---

²⁹ *P.Agon* 6.